

L'ARTICLE PERSONAL EN LA TOPONÍMIA DE CULLA (ALT MAESTRAT)

Ens explica Joan Coromines en el vol. III del seu Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana (p. 309-310): "EN i NA, partícules que en la llengua clàssica funcionen com a títol, i que en l'ús familiar modern han quedat reduïdes a poc més que una espècie d'article personal precedint els noms propis; comunes al català amb la llengua d'oc antiga i procedents del ll. DOMINE, DOMINA, 'senyor, senyora', que usats amb caràcter proclític i cada cop més imperfectament pronunciats, reduïren la forma *Don, Dona*, a 'N, Na'; el masculí ha continuat usant-se així davant, i també darrere vocal, (*és N'Andreu, és per a 'N Pere*)..."

Continua il·lustrant-nos el mestre Coromines, amb l'amena erudició que el caracteritza, sobre l'ampli ús de les partícules en èpoques passades i sobre els canvis que s'han produït a favor de l'article definit EL, LA, (L'), en la generalització dels quals "que ha triomfat en el cat. central sempre que es troba davant vocal, tingueren decisiu paper les dissimulacions entre nassals, de la mena de *N'Andreu, Na Maria* > *l'Andreu, la Maria*". Diu que encara hi ha certes petites comarques molt conservadores del català oriental que en mantenen un ús popular "quasi tan gran com a les Illes", i que al País Valencià "és ben sabut que En, Na, han desaparegut enterament de la llengua col·loquial i només troben un refugi en la toponímia" major i inclús la menor de les comarques més conservadores, com és el cas que ens ocupa ara.

Efectivament, l'Alt Maestrat és una d'aquestes comarques "conservadores" de l'encara ric patrimoni cultural valencià, i en particular de l'idioma, la història i el paisatge; tres aspectes que cada dia més som conscients del seu valor de futur per a la

nostra comarca. Culla, especialment com a centre de la històrica Setena i la seua importància ramadera, amb un poblament intens que a principis del S. XX va arribar quasi als 3.000 habitants que poblaven les més de 300 masades, masos i cases aïllades, que sempre han constituït el gros de la població, fora del petit nucli urbà del poble, amb una economia agrària i ramadera ajustadíssima, amb una falta secular de comunicacions, amb 4 escoles rurals, durant gran part del segle XX, dins d'un terme de 116 km quadrats, i que en l'actualitat és poblat per poc més d'uns 700 habitants de fet.

Quan l'any 2001 recorria l'extens, dispers i accidentat terme de Culla, entre la Rambla Carbonera, l'engorjat Riu Montlleó i la Serra de Foies i St. Cristòfol de Benassal, per tal de fer el recull exhaustiu de la seua toponímia rural, em va cridar l'atenció en les pronúncies de diversos informadors d'allò que semblaven ser falses personalitzacions en l'ús fossilitzat de EN en lloc de l'article determinat EL. Ara bé, era del tot evident que aquest ús de EN no responia als especificatius dels propietaris antics que jo esperava: era una sorpresa plena de curiositat per a mi. De fet, després d'un recull de 2.342 topònims, en l'agrupació dels especificatius per camps semàntics, em sortiren uns 437 antropònims, gairebé una cinquena part dels recollits, si bé amb els dubtes raonables dels que podrien ser falses personalitzacions. El buidat d'algunes visures, capatrons, etc. m'ha possibilitat l'aclariment d'alguns casos; ajudat per la consulta de diversos diccionaris especialitzats, estudis de toponímia, etc.

Ara bé, ha estat sobretot el treball de Santi Arbós Gabarró sobre "L'article en la toponímia de Fullea (Garrigues)" el que

m'ha permés contrastar aquest cas amb el de Culla i conformar-ne les hipòtesis sobre els canvis i substitucions, etc. Es tracta, doncs, d'un primer estudi d'aproximació al comportament i l'evolució històrica de l'article personal i el resultat actual en la toponímia del terme de Culla, que podrà ser complementat amb posteriors consultes de l'ample Arxiu Municipal de Culla amb més de 3.000 documents, molts d'ells per esbrinar.

Per tal de procedir a l'estudi posterior i poder traure conclusions, he agrupat els topònims que en algun moment han dut article personal i l'han perdut, o a l'inrevés, en 5 grups:

GRUP A: CONSERVACIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL MASCULÍ "EN"

1. Pla de n'Agustí /**el plá nagustí**/
 <"Collet del Pla Nagustí" (IG: 1962
 <"Molino Pla de Agustín" (M: 1909)
 <"pla den Agostino/a" (C:1580)
2. Morral d'en Balaguer / **morrál den baláguer**/
 <"morrall den Balaguer"
 (CM-1580-1606)
3. Mas de la Bassa d'en Ponç /**máz de la básan pòns**/
 <"bassa den Pons" (C: 1580)
 <"bassa den Pons" (CM: 1627)
4. Barranc d'en Begues /**barráng den bégues**/
 <"barranch den Begues" (C:1580)
5. Barranc del Pou d'en Bleda /**pów den bléda**/
 <"pou den Bleda" (C: 1580)
6. Pou d'en Camanyes /**pòw den kamáñez**/
 <"maset den Johan Camanyes"
 (V: 1535)
 <"Maset den Camanyes" (V: 1763)
7. Mas d'en Campos /**máz d'en kámpos**/
 <"barranquet den Campos" (C: 1580)
 <"mas den Campos" (V: 1624)
 <"saleres del Mas den Campos"
 (V: 1763)

8. Pou d'en Fes /**pòw den fés**/
 <"cova den Fes/mas den Fes"
 (V: 1548)
9. Mas d'en Giner /**máz den giné**/
 <"mas den Giner" (C: 1580)
10. Pla d'en Gomis /**Plá den gòmens**/
 <"regall del pla den Gomiz"
 (CM: 1629)
11. Mas d'en Llores /**máz den llóres**/
 <"Masía d'Enllores" (M: 1909)
 <"mas den Llores" (1626)
12. Mas del Pou d'en Boix /**más de pòw den bóix**/
 <"Mas Pou d'en Boix" (M: 1979)
 <"Plá d'en Boix" i "Más Pou de Boix"
 (M: 1909)
13. Hostal d'en Puça /**hostál dem púsa**/
 <"Hostal de Empusa" (M: 1952)
 <"Hostalet/Masia" (M: 1909)
14. Mas d'en Ramon /**máz den rramón**/
 <"Masía de Ramón" (M: 1909)
15. Cova d'en Rapau /**kòban rrampáw**/
 <"Cova den Rapau" (C: 1580)
16. Mas d'en Saera /**máz den saéra**/
 <"Masía de Ensaera" (M: 1909)
 <"mas den Saera" (V: 1680)
 <"Mas den Sahera" (C: 1580)
17. Mas d'en Sanç /**máz den sáns**/
 <"Masía d'Ensans" (M: 1909)
 <"mas nomenat den Sans" (:1580)
18. Serra d'en Segura /**sèrran segúra**/
 <"serra den Segura"
 (V: 1731; 1680; 1535)
19. Mas de la Serra d'en Porta /**màz dela sèrram pórtá**/
 <"Paraje Serra-Amporta" (IG: 1962)
 <"Mas de la Serra de Amporta..."
 (M: 1909)
 <"serrada den Porta" (C: 1580)
20. Bancal d'en Clara /**bankàl den klára**/
 <"mas den Claravalls" –ara Torre d'Amador– (C: 1580)
21. Covetes d'en Blasco /**kobétes dem blásko**/

<"covetes den Blasco" (C: 1580)

22. Clot d'en Tena /**klòd den téna**/

<"Clot den Tena" (V: 1763)

23. Pla d'en Nomdedéu /**plá denomdedéu**/

<"pedrisa den Nom de Deu"

(8v: 1680/1731)

<"pla den nom de Deu" (C: 1580)

<"pedriça den Nom de Deu"

(V: 1535)

CONCLUSIÓ:

Davant noms personals que comencen per un so consonàntic, EN es manté fossilitzat en la toponímia de Culla, ja que –com en la major part del domini del català peninsular– ha desaparegut el seu ús viu en la llengua popular. Aquest manteniment deu ser degut a una major estabilitat de N en posició final de síl.laba que fins i tot ha provocat canvis EL>EN com es veurà en el grup 5.

Més d'una vintena de topònims cullerans actuals ens ho confirmen, tot i que els documents antics de l'arxiu de Culla ens mostren molts més topònims amb l'article propi EN que en l'actualitat no es conserven: *Mas d'en Gellida; heretat d'en Xoca; coveta d'en Ferrando; covetes d'en Giner; Mas d'en Seguer* –ara de Vidal–; *Maset d'en Fenoll* –ara de Batalla–; *Hostal d'en Sanchet* –ara l'Hostalàs?–; *els Tous d'en Conejos* –ara els Tous–; *Barranc de n'lvars* –ara del Mas d'Insa–; *lloma d'en Bom* –ara la Lloma–; *Cova de n'Albert* –ara del Bovalar–; *Coveta d'en Pedrola* –prop del Riu Sec de Benassal–; *Prat d'en Agut; Carrascal d'en Tàrrega; Racons d'en Llobet o miradoret; Clot d'en Sancho* –al Barranc de la Cova del Molinell–; *mas nomenat d'en Miró* –al Pla de la Torreta–; *Mas d'en Lopello*; etc. etc.

GRUP B: SUBSTITUCIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL MASCULÍ "EN"

1. Foia de n'Amil /**la fòya míl**/ –m'assegurava haver sentit la meua informadora–

<"foyeta del Mas de Na Mill"

(V: 1763)

<"foya den Amil" (C. 1580)

2. Barranc/Cova d'Arnes /**barráng dárnes**/

<"barranch den Arnes" (V: 1535)

<"cova den Arnes" (V: 1630)

3. Roca de l'Eixem /**rróka del eyxém**/

<"cova del Exem" (V: 1763)

<"racó den Exem" (V: 1638)

–es tractava d'un moro del Molinell nomenat Jucer Exem (1369)–

4. Mas d'Insa /**máz dínsa**/

<"Más de Insa" (M: 1909)

<"mas den Johan Insa" (V: 1535)

5. Cova d'Oriol /**kóbal rrubiòl**/ –segons l'informador afirmava haver sentit–

<"cova den Oriol" (V: 1763)

<"cova d'oriol" (V: 1535)

<"cova de Oriol" (C: 1580)

6. Bustal de n'Aliaga /**assagadó de largilága**/ –segons l'informador–

<"bustal den Aliaga" (V: 1763)

<"Bustal den Aliaga" (V: 1597)

CONCLUSIÓ:

En (N') es converteix en EL (L') davant de noms personals que comencen per so vocàlic. Segons Santi Arbós això devia succeir totalment o gairebé a finals de segle XVII: les dades que ens aporten els sis casos de Culla, semblen confirmar aquest procés històric de substitució, si bé tenim una excepció que, com diuen, confirma la regla (*Pla de n'Agustí*).

En aquest procés de substitució de EN per EL, en major o menor mesura, és possible que hagen intervingut els tres motius que apunta Arbós:

1) Un cert procés de tipus analògic respecte al conjunt de la llengua: si la tendència del català peninsular era no admetre l'ús de EN davant vocal (N'), substituint-lo sistemàticament per EL/LO (L'), és lògic que en la toponímia se seguira analògicament el mateix, tot i la major resistència conservadora de les denominacions toponímiques, que explicarien els casos d'algunes excepcions fossilitzades.

2) També com a reforç pot haver actuat

algun procés de dissimilació entre nasals (Roca de **n'Eixem** > Roca de l'Eixem); i/o de simplificació per pura economia verbal en altres casos.

3) A més cal tenir en compte que EN davant vocal (N') pren la mateixa forma que NA en el mateix context (com veiem en el primer cas escrit en la visura del 1763: foyeta del Mas de *Na* Mill) i això reforçaria la tendència analògica al canvi NA > LA, com es veurà posteriorment.

GRUP C: ALTRES CASOS DE SUBSTITUCIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL

1. Foia d'en Jacob /**fòya katjapòk**/
<"Foya de Cachapoc" (M: 1909)
<"pla den Jacob"
(V: 1680/1731/1763)
<"pla den Jacop" (V: 1535)
–"Foya de Cachapos" (M: 1952); "Foya de Cachapos" (M: 1952); "Foya Cachapó/Cachapá" (IG: 1962) i "Foia dels Catxaps" (M: 1999)–
2. Roca de Sant Sebastià /**rròka san-sebastiá**/ o /**rròkan sebastià**/
<"Roca San Sebastià" (IG: 1962)
<"roca y mallada den Sebastià"
(CM: 1627)
3. Cingles de les Burgueres /**síngles deles burguéres**/
<"roca den Burguera" (V: 1763)
<"coveta de hen Burgueres"
(V: 1548)
4. Mas de la Serrana /**máz dela serrána**/
<"Masías den Serrana y del Coscollar" (CM: 1734)
<"mas den Serrana" (C: 1580)

Presente per separat estos quatre casos per l'excepcionalitat en l'evolució de l'article personal:

– el primer cas podria venir a través d'una coneguda síncopa i una metàtesi: "ca(sa d'en) Jacob" > ca Jacob > Cachapoc (forma que apareix al Mapa de 1909, el més antic que coneixem del terme de Culla, i que el Mapa del 1952 transcriu com a

"Foya de Cachapos" per error o pel seu afany de "racionalitzar" a través de castellà –no oblidem que aquest mapa elimina també sistemàticament l'article personal EN– d'ací pot venir la versió traduïda "Foia dels Catxaps");

–el segon cas és una curiosa "santificació" popular;

–els dos últims casos serien simples analogies del femení.

GRUP D: SUBSTITUCIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL FEMENÍ "NA"

1. Collet de la Carbona /**kolléd de la karbóna**/
<"collet de na Carbona" (CM: 1629)
2. Les Macarulles /**les makarúlles**/
<"covetes de les Macarulles"
(EC: 1718-1778)
<"covetes de na Macarulla" (C: 1580)
3. Mas de la Mireta /**máz dela miréta**/
<"mas de la Mireta" (CM: 1734)
<"mas de na Mirreta" (C: 1580)
4. Font de la Solera /**fòn dela soléra**/
<"carreró y font de na Solera"
(CM: 1629)
<"horta de na Solera" (C: 1580)
5. Mas de la Volta de la Vidala /**más de la bòlta la bidála**/
–ara Mas del Pla, a Matella–
<"mallada de la Volta de na Vidala"
(V: 1763)
<"Volta dena Vidala" (V: 1597)

CONCLUSIÓ:

Tant en el cas de la toponímia de Fullea, com a Culla, com a tot arreu dels dominis del català –fora de les Illes Balears– s'ha produït el canvi NA > LA. Aquest és un procés que segurament es devia concloure al segle XVII o abans, tot i que tenim alguna mostra escadussera escrita de l'article NA (com a Culla, encara a mitjans del XVIII); cosa prou lògica, sobretot en el cas de les Visures dels Herbatges en què sembla que els missatgers encarregats de realitzar-les periòdicament portaven el llibre de les

visures passades i es copiaven els mateixos noms, seguint el mateix recorregut fins i tot.

Arbós assatja els motius o hipòtesis que explicarien el canvi:

1) Per un fenomen d'analogia com l'exposat en el cas de EN seguit de so vocàlic: si la llengua parlada havia substituït regularment NA per LA, també és lògic que això passara en la toponímia: fora d'alguns casos, de toponímia major sobretot, en que NA s'ha conservat fossilitzat amb el nom propi, com poden ser els de *els Ormells de na Gaia (Nagaia)* a Tarragona, o potser *la Plaça de na Jordana (Nachordana?)* a la mateixa ciutat de València.

2) Fenomen d'analogia generalitzat l'anterior que podria estar reforçat o impulsat per un procés de simple economia lingüística del tipus dissimilatori entre nassals, com en el cas de Culla:

Mas de **na Mireta** > Mas de la Mireta

Per altra banda, als escrits de Culla, hi ha alguns topònims amb NA desapareguts en l'actualitat, com: *Font de na Gellida*—ara de la Teuleria—; *Bustal de na Margalida*—al Pla d'en Boix—; *Tossal de na Valentina*—ara de la Serrada—; *Era de Na Cardella*; *Maset de na Piquera*; etc. etc.

GRUP E: APARICIÓ DE L'ARTICLE PERSONAL "EN" DAVANT DE NOMS COMUNS?

1. Mas d'en Barranc /**máz den barránk**/
<"Barranch del Llergo" (IG: 1962)
<"Mas Barranch de Llergo"
(M-593: 1952)

2. Font d'en Cabrit /**fòn den kabrít**/
<"Paraje Cabrit" (IG: 1962)
<"Fuente del Cabrit" (M: 1909)
<"fon den Cabrit" (CM: 1629)

—abans "abeurador de Cullola" (C:1580)—

3. Serra d'en Palom /**sèrran palòm**/
<"Cueva Colón" (IG: 1962)
<"Cova del Palom" (CM: 1627)
<"Serra del Palom" (C:1580)

4. Cova d'en Dallo /**kòvan dállo**/
<"Cova del Dallo" (EC: 1718-1778)

5. Mas d'en Domingos /**máz den domíngos**/

<"Mas dels Domingos" (M: 1952)
<"Masía de Domingos" (M: 1909)
<"Clapisa dels Domingos" (CM: 1628)

6. Mas d'en Roqueta /**máz den rrokéta**/

<"Otra heredad denominada Roqueta" (IG: 1962)
<"Más de la Roqueta" i "Senda de la Roqueta" (M: 1909)
<"Pou den Roqueta" i "Pous del Mas den Roqueta" (V: 1763)
<"Masia den Roqueta" (DR: 1796)
<"Mas den Roqueta" (D: 1580)

7. Tossal d'en Roquís /**tosál den rrokis**/

<"Tosal de Roquís" (M: 1909)
<"Tosal den Roquís" (PM: 1520)

8. Coveta d'en Somos /**kobéta den sómos**/

<"coveta del Somo"
(V: 1731; 1680; 1535)

9. Mas d'en Vent /**máz den bén**/

—l'altre nom conegut del Mas d'Agustí, a les faldes d'Esparreguera—

10. Pla del Sabater /**plá del sabaté**/

<"Pla den Sabater" (V: 1767)
<"Bassa del Pla del Çabater"
(V: 1597)

CONCLUSIÓ:

Aquest procés ja ha estat descrit per Ramon Amigó (BISO XL, 20-21) i pel que fa al canvi EL a EN el constata a mitjans del segle XVIII i a l'època actual. Ara bé, pel que fa a Fullea, Santi Arbós constata un exemple a mitjan segle XVII i altres 3 casos més entre el XVIII i principis del XX; un canvi relativament recent segons ell, i que tracta d'explicar amb dues hipòtesis possibles:

1) Per un procés de tipus analògic. És a dir, si la majoria de masos, coves o fonts van seguits per un especificatiu que es correspon amb un nom de persona que va introduït per l'article EN, quan es tracta d'un nom propi masculí que comença per so consonàntic,

L'analogia estendria aquesta característica a aquells casos similars en què l'especificatiu no fóra un nom personal.

Ara bé li sembla una mica difícil d'acceptar aquesta possibilitat tenint en compte que el procés va tenir lloc quan EN ja havia deixat, per les dades que ell posseeix de Fullea, de pertànyer a la llengua oral. Pel que fa al terme de Culla, nosaltres constatem el procés com a mínim un segle abans, ja que tenim un cas evident a principis del segle XVI (*Tossal d'en Roquís*), altre de finals del mateix segle (*Mas d'en Roqueta*), un altre ja del s. XVII (*Font d'en Cabrit*), i els altres 6 casos evidents poden ser ja més pròxims, és a dir del XVIII endavant.

Creiem que aquests casos de Culla no fan més que reforçar el valor d'aquesta primera hipòtesi de l'analogia proposada per Arbós; més encara si tenim en compte que, com en els casos de falsa personalització de Fullea (*Vicari, Castell, Metge i Solà*), també alguns dels especificatius de Culla (*Roquís, Roqueta, Cabrit, Palom, Dallo, Somos, etc.*) podrien haver estat confosos amb cognoms o sobrenoms del moment; analogia que funciona perfectament amb el cas del *Mas dels Domingos* > *Mas d'en Domingos*: pura lògica ja que en el Capatró de 1580 llegim que "*los hereus den Salvador Domingo*" (Miquel Domingo i Jaume Domingo) posseïxen una meitat del mas que confronta amb l'altra meitat de la viuda d'un altre Jaume Domingo (més que segur germà de Salvador). Avui aquest mas està dividit en tres nuclis de cases, coneguts com a: *Mas d'en Domingos de Dalt, Mas d'en Domingos de Baix i Mas de l'Auela Dominga*.

Els altres dos casos de Culla (*Mas d'en Vent, Mas d'en Barranc*) sospito que són més recents, donat que, a més no els he trobat documentats i que els informants, dels quals els vaig arrebregar oralment, eren molt conscients que els especificatius eren el "vent" que bufa, i es fa bastant molest sobretot a l'hivern, a l'altura de la Serra d'Esparre-

guera on està situat el Mas d'Agustí, mas que per això és conegut també com a "*Mas d'en Vent*"; i el "barranc" on és situat precisament el "*Mas d'en Barranc*" (aquest segon informador bastant més jove, per cert), cosa que ve a reforçar la segona hipòtesi explicativa del canvi, tal com l'explica Arbós en el seu treball sobre Fullea:

2) Per processos fonològics, segurament ajudats per la caiguda de la preposició DE. Com ja explica Recasens en *Fonètica i fonologia* (EC, 1993), els sons consonàntics en posició de coda sil.làbica són molt susceptibles a les modificacions articulatòries, com ha passat ací en la pronúncia *angerra* "algerra", o a d'altres llocs *nantres* "naltres=nosaltres", etc. que ens donen idea de la tendència al canvi L- > N quan es troba en posició final d'una síl.laba. Canvi més o menys natural, reforçat possiblement per processos adjacents d'assimilació nasal, tant en els casos que explica Arbós com en els que hem trobat recentment a Culla:

Mas del Vent > Mas den Vent

Mas del Barranc > Mas den Barranc

DOCUMENTS DE L'ARXIU DE CULLA:

■ **V: 1535/1548/1680/1731:** "*Llibre del regoneximent del ampius y terres dels erbatges dels lochs y térmes de la Tinença de Culla*" (Catàleg de l'Arxiu Municipal de Culla - Generalitat Valenciana 1990. Document número 3.656)

■ **V: 1597:** "*Llibre dels camins de herbatge de la Tinença de la Vila de Culla en lo qual se contenen los camins de cascuna vila i llochs rebut per mi... Josep Çabater notari*" (CAMC-GV 1990. Doc. Núm. 3.663)

■ **C: 1580-1719:** "*Llibre capatró de totes les lliures de tots los béns setis...*" (CAMC.- GV 1990. Doc. Núm. 622)

■ **CM: 1580-1606:** "*Reconeiximent dels camins, masades... del terme de Culla*" (CAMC-GV 1990. Doc. Núm. 3.178)

■ **CM: 1627-1648-1734:** *Reconeiximent dels camins, masades... del terme de Culla* (CAMC-GV 1990. Doc. Núm. 3.179)

■ **V: 1763-1667:** *Visura general de passos, mallades, abeuradors i comuns d'herbatge de la vila de Culla* (CAMC- GV 1990. Doc. Núm. 3.678)

■ **DR: 1796:** *"Deslinde de la Mazia den Roqueta"* (CAMC- GV 1990. Doc. Núm. 3.182)

■ **IG: 1962:** *"Inventario General de todas las fincas... de este Ayuntamiento..."* (Ajuntament de Culla, 1962)

CARTOGRAFIA:

■ **M: 1909:** *Culla 1: 25000*. Instituto Geográfico i Estadístico. 1909

■ **M: 1952:** *Cuevas de Vinromá-593*. Instituto geográfico y Catastral. 1952

■ **M: 1979:** *Cuevas de Vinromá-593*. Servicio cartográfico del Ejército. 1979

■ **M: 1999:** *Vilar de Canes- CV10 570 (2-4)*. Institut Geogràfic Valencià. 1999

BIBLIOGRAFIA:

■ **ALCOVER-MOLL.** *"Diccionari Català-Valencià-Balear"*. Ed. Moll. Palma de Mallorca 1983.

■ **AMIGÓ, Ramon.** *"Presència de l'article de distinció personal en noms de lloc que no designen cap persona"*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica, núm. XL. Barcelona 1990.

■ **ARBÓS GABARRÓ, Santi.** *"L'article en la toponímia de Fullea (Les Garrigues)"*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica, núm. LXXXII. Barcelona 2000.

■ **BARREDA, Pere-Enric.** *"Toponímia de Benassal"*. Dins del volum de la "Cooperativa Agrícola de Benassal-50 aniversari". Benassal 1999.

■ **BAULENAS, Lluís-Anton.** *"Manual de gramàtica catalana"* GEA edicions. Barcelona 1984.

■ **BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu.** *"El valencià del segle XVIII"*. Societat Castellonenca de Cultura. Castelló 1998.

■ **BERNAT AGUT, Jesús.** *"Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat"*. Diputació de Castelló. Castelló 2000.

■ **COROMINES, Joan.** *"Onomasticon Cataloniae"*, vol. IV. Curial- La Caixa. Barcelona 1995. *"Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana"*, vol. III. Curial-La Caixa. Barcelona 1985.

■ **MIRALLES PORCAR, Jesús.** *"La concòrdia de Meanes entre Culla i Atzeneta, 4 d'octubre de 1520"*. Dins del Volum II de "Imatge de Culla-750é Aniversari de la Carta de Població". Comissió de Cultura de Culla 1994.

■ **MOREU-REY, Enric.** *"Els nostres noms de lloc"* Ed. Moll. Mallorca 1982.

■ **PERAIRE, Joan.** *"Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla (Segles XVI-XVIII)"*. Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica, núm. XLVIII. Barcelona 1992.

■ **RECASENS, Daniel.** *"Fonètica i fonologia"*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona 1993.